

Г. П. Клімова, доктор філософських наук, професор

ВПЛИВ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОПОРЯДКУ В СУСПІЛЬСТВІ

У статті аналізується сутність поняття «правова культура», поданого в різних філософських, правових, соціологічних, політологічних теоріях, розглянуті основні методологічні підходи до аналізу правової культури. Особливу увагу приділено розгляду правової культури як системи правових цінностей. Аналізується найважливіша правова цінність — закон як основа правопорядку в суспільстві.

***Ключові слова:** правова культура, правові цінності, закон, правовий закон, правопорядок.*

***Актуальність теми.** Курс на формування правової держави і громадянського суспільства, що був проголошений в Україні, може бути здійснений, з одного боку, шляхом удосконалення законодавства і державного*

управління, а з другого — через забезпечення високого рівня правової культури українських громадян, без чого неможливе формування правопорядку в суспільстві.

Наукова розробка проблеми. Незважаючи на те що в науковій літературі знайшло широке відображення осмислення сутності правопорядку (О. О. Бандура, О. М. Бандурка, Н. А. Бура, В. В. Головченко, М. І. Гаврилов, Г. В. Гребеньков, О. В. Грищук, К. К. Жоль, Д. А. Керімов, М. В. Костецький, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, О. С. Нерсисянц, А. Н. Окара, В. М. Селіванов, А. П. Семітко, В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, М. В. Цвік, Б. Ф. Чміль, Ю. С. Шемшученко та ін.), усе ж необхідна подальша розробка таких питань, як соціальна природа правопорядку, дослідження значення правової культури українських громадян у формуванні правопорядку в сучасному суспільстві. Аналіз цих питань є *метою* цієї статті.

Правовий порядок — це стан соціального життя, який характеризується внутрішньою впорядкованістю, урегульованістю правових стосунків, що засновані на нормах права, законності і є результатом реалізації правових вимог і приписів у суспільстві.

Водночас, аналізуючи правопорядок, не можна замикатися лише на його правовому боці. Необхідно враховувати також його загальносоціальні характеристики. Як соціальний феномен він детермінований тими соціокультурними умовами, в межах яких існує.

Серцевиною правопорядку є людина. Від рівня її правової культури залежить формування і розвиток правопорядку в суспільстві, тому що в правовому житті чітко простежуються дві тенденції: одна націлена на зміцнення правопорядку, інша — на його відкидання та руйнування, що пов'язано з неурегульованістю суспільних відносин, зловживаннями, а також зі злочинністю та іншими правопорушеннями. Тому чим вище правова культура громадян, тим рішучіше їх наступ на негативні правові прояви, тим міцніше правопорядок у суспільстві.

Поняття правової культури — багатогранне, багатоаспектне. Тому для його філософсько-правового аналізу використовуються різноманітні теоретико-методологічні підходи. Серед них: суб'єктивний, діяльнісний, антропологічний, технологічний, якісний, соціологічний, аксіологічний та ін.

Так, відповідно до суб'єктивного підходу, який використовують такі дослідники, як О. В. Лукашева, Ю. А. Дмитрієв, З. Д. Іванов та ін., під правовою культурою розуміється певний ступінь знання законодавства та поваги до норм права.

Ці автори, на нашу думку, безпідставно обмежують поняття правової культури ставленням людей до правових норм, що дуже звужує поняття правової культури. За його межами опиняються такі суттєві явища, як пра-

вовий статус особистості, правова поведінка та ін. Насправді поза правовою культурою опиняються і самі правові норми, оскільки мова йде не про ці норми, а лише про ставлення до них. Послідовна реалізація зазначеного підходу при аналізі правової дійсності призводить до ототожнення правової культури з правосвідомістю.

Відповідно до діяльнісного підходу, прибічниками якого є М. Б. Смоленський, Ю. І. Агеєв, В. В. Еглітіс та ін., правова культура розглядається як правотворча діяльність. Вона розуміється як процес і результат творчості людини в галузі права. Цим саме з правової культури виключаються інші, до того ж не меншою мірою важливі, види юридичної діяльності, наприклад, правозастосовча діяльність, або діяльність громадян з підвищення свого правоосвітнього рівня тощо. З правової культури випадає вся репродукційна, відтворююча діяльність.

Антропологічне розуміння правової культури виходить із того, що культура охоплює все, що відрізняє життєдіяльність людини і суспільства від природи, що існує, тобто всі боки людського буття. Культура включає в себе все, що створено людиною і характеризує історичність його буття у світі. Виходячи з цього широкого розуміння культури в науковій літературі можна зустріти досить розлогі визначення правової культури. Зразком може бути розуміння правової культури як системи матеріалізованих та ідеальних елементів, що належать до сфери дії права і їх відбиття у свідомості й поведінці людей. Ця концепція розробляється в працях Р. С. Могилевського, К. А. Моралева, В. В. Орехова та ін.

Виходячи з технологічного підходу, правова культура розуміється як сукупність прийомів, процедур, норм, які історично змінюються і які характеризують рівень правової діяльності, який був досягнутий суспільством. Акцент тут ставиться не на те, що робиться в правовій галузі, а на те, як це робиться. У науковій літературі цю концепцію достатньо послідовно і плідно розробляють Є. В. Аграновська, Є. А. Зорченко, С. Н. Кожевников, А. Л. Лікас та ін. Разом з тим необхідно підкреслити, що за межами даного розуміння правової культури залишаються правопсихологічний клімат соціуму, суспільна правова думка, ціннісно-правові орієнтири громадян тощо.

Не принижуючи значення підходів до визначення правової культури, що були наведені, ми солідарні з тими вченими, котрі надають перевагу аксіологічному підходу в його розумінні. Цей підхід, який є найбільш поширеним серед учених, дозволяє поєднати її багатоманітні якості навколо поняття цінності, оскільки саме цінності є ядром культури взагалі і правової культури зокрема.

З точки зору даного підходу культура є об'єктивациєю ціннісно-світоглядних уявлень, що відображають внутрішній світ людської суб'єктивності.

Тому до культури можна застосувати автентичне їй поняття — «аксіосфера». Це означає, що культура виступає передусім як актуальна для індивіда і суспільства в цілому ціннісна система. Вона розглядається як сукупність цінностей, що створені людством у ході його історії. З урахуванням цього правова культура є системою правових цінностей, що розвиваються, відповідають рівню соціального прогресу, якого досягло людство, відображають у правовій формі важливі соціальні цінності, які впливають на стан і спосіб правового життя особистості і суспільства. Саме таке розуміння правової культури відображено в наукових працях багатьох учених (С. С. Алексеев, В. П. Сальніков, Р. К. Русінов, А. П. Семітко та ін.).

Правові цінності складають стрижень ціннісно-нормативних орієнтацій правової свідомості і служать головним фактором соціокультурної інтеграції. У зв'язку з цим вивчення правових цінностей дозволяє отримати наукову інформацію про найбільш фундаментальні аспекти правової культури українського соціуму, знання яких, у свою чергу, надає можливість значною мірою зрозуміти стан правового життя суспільства, його правопорядок.

Правові цінності покладені в основу правопорядку. Вони виступають як ідеальне обґрунтування норм права, складають мету права і його інститутів.

Правові цінності різноманітні. Статус цінностей у праві можуть отримати різні факти і явища матеріального й ідеального світу: матеріальні предмети і блага, суспільні відносини, людські вчинки, ідеї, ідеали, соціальні інститути та ін.

Найважливішою цінністю правової культури є закон. Саме він складає юридичну основу правопорядку. Сутність закону розкривається через його філософсько-правове розуміння як джерела правового регулювання вищої форми. Без закону неможлива реалізація будь-якої функції держави. Він регулює найважливіші соціальні відносини, а також поведінку людей у галузі права. У ньому оголошуються цілі, завдання, визначаються засоби і шляхи їх вирішення, передбачається результат, якого необхідно досягти [1, с. 30]. Закон є єдиною формою права, у якій може виконуватися соціально необхідна функція нормування поведінки індивіда, оскільки він конкретно вказує умови, порядок, спосіб і наслідки його дії. Лише закон не залежить від особистих бажань чи уявлень індивіда та обов'язковий до виконання [2, с. 14]. Саме в ньому містяться первинні норми, базові положення з основних питань суспільного життя.

Закон повинен реалізувати прагнення кожного індивіда до свободи, справедливості, рівності таким чином, щоб не були порушені ані суспільні інтереси в цілому, ані інтереси інших осіб зокрема. Законодавче встанов-

лення норм не є самоціллю, а проводиться для здійснення справедливості, прав людини.

Важлива умова забезпечення реалізації свободи, справедливості, рівності — це підвищення якості закону, тобто ознак, властивих йому як ефективно діючому регулятору суспільних відносин. Неякісний та неефективний закон — це закон, прийнятий без урахування основ природного права, без належного вивчення природи і структури соціальних потреб, якими він був покликаний до життя, без урахування специфіки правосвідомості і правової культури тих суб'єктів, на яких він був розрахований. Спираючись на результати наукових досліджень, що були проведені В. В. Глазиріним, В. Н. Кудрявцевим, В. І. Нікітинським, С. В. Полєніною, І. С. Самощенко, Ю. А. Тихомировим та ін., можна стверджувати, що якість закону визначається, зокрема, відповідністю закону потребам суспільного розвитку; сучасною розробкою, виданням і пристосуванням нових і відмовою старих правових норм; правильним з'ясуванням сфери і меж правового регулювання; послідовним здійсненням загальної і плинної систематизації законодавства, що долає протиріччя в ньому; дотриманням порядку (процедури) прийняття закону з метою адекватного вираження в ньому волі й інтересів народу.

Єдність і взаємодія закону і природного права породжує нове якісне утворення — правовий закон, у якому правовий дух і юридична літера, поєднавшись, взаємно доповнюють, збагачують одне одного, стають неподільними. Уведення в науковий і практичний обіг терміна «правовий закон» не спрямоване на штучне розмежування права і закону, втілення в формальність. Навпаки, воно переслідує мету обґрунтувати те, що зміст і форма права можуть і повинні перебувати в діалектичній єдності. Вони виражають різні, але неподільно пов'язані аспекти одного і того самого явища (утворення) права: зміст права потребує оформленості, форма права — змістовності.

У сучасних умовах основоположним критерієм, що розводить правовий і неправовий закони, служить положення про людину, її права і свободи як вищі цінності. Цей критерій є відмітною рисою тільки правового закону. У неправових законах людина — не мета і вища цінність, а засіб, знаряддя антигуманних експериментів. Таким чином, визнання законом людини, її прав і свобод вищою цінністю є первісною, вихідною підвалиною віднесення нормативного акта, що розглядається, до розряду правових. Наступний крок у цьому напрямі — з'ясування ступеня міри права в законі (законодавстві). Вимірниками тут виступають критерії, що спираються на основоположний критерій і конкретизують його. Відповідно до критеріїв

кожний вітчизняний закон має виражати волю й інтереси більшості народу; відповідати принципам і нормам про права і свободи людини (за обсягом, видами тощо), що закріплені у Загальній декларації прав людини, міжнародних пактах про права людини, в Конституції України, гарантувати всім індивідам рівне володіння правами і свободами; забезпечувати кожному людину свободою вибору поведінки, що не заборонені правовим законом; не допускати порушення прав і свобод інших людей при здійсненні людиною і громадянином своїх прав; забезпечувати всім індивідам рівний захист, передусім судовий, прав і свобод, а також їх самозахист; закріплювати обов'язок держави, її органів підтримувати і захищати права і свободи людини і громадянина; встановлювати взаємну відповідальність держави і особистості за невиконання обов'язків і зловживання правами. Правовий закон за своєю суттю ґрунтується на соціальній справедливості, свободі, рівності.

Соціальна цінність правового закону полягає у тому, що він є основою розвитку правової культури суспільства. Правовий закон впливає на формування правових поглядів та правової поведінки, на підтримання законності і правопорядку у суспільстві.

Отже, в суспільстві існує чимало факторів, які впливають на створення неправових, «недосконалих» законів, які підривають віру громадян у пріоритет закону, що негативно впливає на стан їх правової культури.

Для сучасних українських громадян безумовне дотримання закону не виступає як абсолютний імператив. Відповідно до даних дослідження «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін» 41% громадян упевнені, що в Україні неможливо жити, не порушуючи закони. Приблизно третина респондентів (31,6%) не заперечують проти порушення законів пересічними громадянами за умови, що вищі чини держави теж є порушниками. Нарешті, 23,1% опитуваних упевнені, що якщо людина вважає закон несправедливим, вона має право «обійти його» [3, с. 491].

Усе це є свідченням негативного інструментального напрямку правової культури українських громадян. За роки реформ відбулася руйнація законотворчості українського населення і почала широко дискутуватися необхідність наслідування встановленим правилам і офіційним зразкам.

У масовій правовій культурі вкоренилися афоризми, які виражають ставлення українських громадян до закону: «не було б закону, не було б гріха», «де закон, там і злочин», «бідність закону не знає», «закон — павутина: джміль проскочить, муха загрузне», «ото й закон, як суддя знаком», «закони святі, та судді супостати», «закон — що дишло, куди хочеш, то й вийшло» та ін.

Неповага українських громадян до закону пов'язана з прийняттям суперечливих, паралельних і нерідко взаємовиключаючих нормативних актів,

що нібито нейтралізують один одного, якщо не сказати руйнують. Водночас практика регулювання суспільних відносин свідчить, що існує значний їхній пласт, не упорядкований правом. Прогалини в праві створюють правову плутанину, а спроба діяти за аналогією закону чи аналогією права гальмується непрофесіоналізмом суб'єктів правозастосовчої діяльності [4, с. 95–96]. Крім того, зневіра українських громадян у спроможності системи правосуддя захистити і відстояти їх права підриває довіру до правових інститутів. Це призводить до відкидання закону як регулятора суспільних відносин, до пошуку людьми інших засобів захисту своїх прав, заснованих на неформальних зв'язках і нерідко таких, що виходять за межі правового поля.

Висновки. Для українських громадян повага до закону ще не стала домінуючою рисою масової правової культури, фактором, що сприяє забезпеченню стабільності і правопорядку суспільства. Наявність значної кількості українських громадян, готових до здійснення протиправних дій, є вираженням кризи правової культури, що негативно впливає на стан правопорядку в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократія. Розвиток / за ред. В. С. Журавського. – К. : Юрінком-Інтер, 2013. – 297 с.
2. Кананькіна Е. С. Філософські традиції аналізу джерел (форм) права / Е. С. Кананькіна // Право і політика. – 2010. – № 12. – С. 10–18.
3. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2008. – 577 с.
4. Осика І. Правовий нігілізм і правова культура / І. Осика // Право України. – 2011. – № 7. – С. 88–99.

ВЛИЯНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОПОРЯДКА В ОБЩЕСТВЕ

Климова Г. П.

В статье анализируется сущность понятия «правовая культура», представленного в различных философских, правовых, социологических, политологических теориях, рассмотрены основные методологические подходы к анализу правовой культуры. Особое внимание уделено рассмотрению правовой культуры как системы правовых ценностей. Анализируется важнейшая правовая ценность — закон как основа правопорядка в обществе.

Ключевые слова: правовая культура, правовые ценности, закон, правовой закон, правопорядок.

THE INFLUENCE OF LEGAL CULTURE ON THE FORMATION OF PUBLIC ORDER

Klimova G. P.

The nature of notion «state» presented in a variety of philosophical, legal, sociological, political science theories is analyzed, the basic methodological approaches to the analysis of the legal culture are considered in the article. The special attention is paid to the legal culture as a system of legal values. The most important legal value, the law, as the basis for public order in the society is analyzed.

The notion of legal culture is multifaceted and multidimensional. Therefore, a variety of theoretical and methodological approaches is used for its philosophical and legal analysis. Among them there are subjective, activity, anthropological, technological, qualitative, sociological approach and others. We are unanimous with those scholars who prefer axiological approach in its understanding. This approach, which is the most common among scientists, is able to combine the variety of its qualities around the notion of value, since these values are the core of culture in general, and the core of legal culture in particular.

From the point of view of this approach, the culture is the objectification of value and worldview ideas that reflect the inner world of human subjectivity. Therefore, the authentic notion — axiosphere can be applied to the culture as well. That means that the culture primarily serves as value the system relevant for the individual and society in the whole. It is regarded as a set of values created by mankind during its history. Taking all of this in account, legal culture is a system of legal values, that are developing, corresponding to the level of social progress, reached by the humanity, reflects in the legal form the important social values that affect the legal status and the way of life of the individual and society. Such conception of the legal culture is reflected in the scientific works of many scientists (S. S. Alekseev, V. P. Salnikov, R. K. Rusinov, A. P. Semitko and others).

Legal values are based on the public order. They act as the perfect justification of the legal norm; they are the purpose of law and its institutions.

Legal values are varied. The most important value of legal culture is the law. It is the legal basis of public order. The nature of the law is revealed through its philosophical and legal understanding as the source of legal regulation of the highest form. The implementation of any state function is not possible without the law. It regulates the most important social relationships and people's behavior in law. The goals and objectives are declared in it, means and solutions are defined, and the expected result to be achieved is predicted. The law is the only form of law, in which social function of the individual behavior can be performed, as it clearly states the conditions, procedures, manner and consequences of his actions. Only the law does not depend on personal desires or representations of individual and is binding. It contains primary rules, basic positions on major issues of public life. The law must realize the desire of every individual to freedom, justice, and equality so that either the public interest in general or particular interests of others were not affected. Legal establishing of rules is not an end in itself but it is carried out for justice, human rights.

An important condition for the rule of law in society is improving the quality of law, particularly the inherent features as an effective regulator of social relations. Unsatisfactory and inefficient law is the law passed without the foundations of natural law, without adequate study of the nature and the structure of social needs, with which it was brought to life, without specific legal awareness and legal culture of persons it was created for. It can be argued that the quality of law is determined, inter alia, by legal compliance to needs of social development; modern development, publication and adaptation of the new and refusal from the old legal norm; the correct definition of the scope and extent of regulation; consistent implementation and overall mobile systematization of legislation, overcoming of contradictions in it; following law in order of adequately expressing in it the will and interests of the people.

The respect to the law has not become the dominant feature of the mass legal culture for the Ukrainian citizens, the factor that contributes to the stability and order of society. The presence of a significant number of the Ukrainian citizens willing to commit unlawful acts is an expression of the crisis of legal culture that affects the state of law and order in the society.

Key words: *legal culture, legal values, law, legal law, public order.*

